

The Narrative Warp and Woof, Quranic Stories on the Narrative Rugs in Qajar Period

Mitra Shateri¹ , Masoumeh Karami²

Type of Article: **Research**

Pp: 215-238

Received: 2024/07/31; Revised: 2024/09/22; Accepted: 2024/09/30

 <https://doi.org/10.66224/PJAS.1074.215.2>

Abstract

Carpets and rugs are one of the most important ancient crafts of Iran. The flourishing of visual arts began in the Safavid and Qajar periods, it appeared on many works such as books, tiles, wall paintings, calligraphy fabric, carpets and rugs, and reached its peak. The beginning of relations with the West and the adaptation of Western images, the printing and photography industry had a significant impact on Iranian works of art. A group of these works are religious-narrative rugs, which are considered a subgroup of pictorial rugs. This group can be divided into different categories and each category deals with the narration of one or more stories taken from Quranic stories. In this research, with the main aim of identifying, typology and analysis of religious narrative rugs with the theme of Quranic stories, an attempt was made to answer the following questions: Which Quranic stories of the prophets are depicted the most? And which centers were the main weaving centers of these rugs? This research has been done in a descriptive-analytical way and the statistical population includes 30 narrative rugs with the theme of Quranic stories, all of which belong to the Qajar period. Collecting information by means of finding and field studies, by referring to the reliable sites of museums and auctions, has been done in a purposeful way and the findings indicate that the Quranic stories engraved on these rugs are stories that are approved by all three major religions of the world, namely Islam, Christianity and Judaism, the most famous of which are the narrations related to Abraham and Ismail(pbuh), Mary(pbuh) and Jesus(pbuh), Suleiman(pbuh), and Yusuf(pbuh). Most of these types of rugs are woven in the cities of Kerman and Kashan, so they are considered important rug weaving centers of the Qajar period.

Keywords: Religious Rug, Qajar Period, Pictorial Rug, Narrative Rug, Quranic Stories.

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICT).

Copyright © 2026 The Authors.
Published by Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICT).
This work is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial
uses of the work are permitted, provided
the original work is properly cited.

© The Author(s)

1. Department of Archaeology, Faculty of Humanity Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran (Corresponding Author).

Email: Shateri.mitra@lit.sku.ac.ir

2. Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Citations: Shateri, M. & Karami, M., (2026). The Narrative Warp and Woof, Quranic Stories on the Narrative Rugs in Qajar Period. *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 10(36): 215-238. <https://doi.org/10.66224/PJAS.1074.215.2>

Home page of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1074-en.html>

Introduction

In response to the need to protect himself from the cold, man turned to the weaving of various types of carpets. Carpet and Rug weaving have been noticed by humans for a long time. The Pazyryk Rug attributed to the Achaemenid period is an example to prove this claim. It can be said that many carpets and rugs have been woven from the Achaemenid period until now, due to their decomposability, only a few examples of them are currently available. But the progress of this art can be seen in the quality of fibers, color, pattern and attention to details over many years. The art of carpet weaving in the Safavid period had a significant growth along with other arts and this trend continued in the Qajar period as well. Qajar period carpets and rugs have various animal, vegetable, geometric, human, mythological motifs and later inscriptions, which have displayed original images with different themes and combinations. One type of them are Pictorial carpets and rugs, which can be divided into several groups. A group of them is called "narrative rugs" that include different topics. The reflection of the religious beliefs of the people of the Qajar era in this art has caused the emergence of narrative rugs with the theme of Quranic stories. The aim of the upcoming research is to identify and introduce, typology and analyze religious narrative carpets of the Qajar period with a focus on Quranic stories and these are the questions: 1- Which Quranic stories and related to which prophets have been narrated in religious narrative rugs in Qajar period? 2- In which centers are the religious narrative carpets of the Qajar period mostly woven? Due to the fact that carpets decorated with the motifs of Quranic stories are parts of the art of the Qajar period, and at this time, they have attracted the attention of people and weavers. We need to analyze them.

The Subject of Pictorial rugs

The weave of such Rugs is considered a great development in the Qajar period, which may have its roots in the Safavid period. Pictorial rugs have various divisions based on the subject they presented. These subjects can inspire the reader with stories of historical, geographical events, epic, love stories, religious and mystical stories in the form of sweet stories. These stories have old roots and most of them have been written into poetry during the past centuries by the great poets of Iran and have been illustrated many times by painters and artists (Shabani Khatib, 2008: 89, 90). Qajar kings always resorted to religion to legitimize their rule. Reciting prayer, Taziah in Muharram and public mourning days are part of the religious ceremonies that were prevalent in the Qajar period (Shamim, 2008: 357). Of course, the educational aspect of such rugs in the direction of religious teachings for the less educated people of the society cannot be ignored.

The impact of new industries

The art of the Qajar period entered a new stage with the influence of intellectual currents, economic, social and artistic relations of the West and the entry of photography and printing industries. The art of illustration, which was used only to decorate the pages of books and the walls of important buildings, was manifested this time in the art of rug weaving. The rugs considered in this research can be divided into 5 groups in terms of subject matter: the stories of Gabriel (pbuh), Ibrahim and Ismail (pbuh), Maryam (pbuh) and Jesus (pbuh), Solomon (pbuh) and Yusuf (pbuh).

Discussion

It appears that from the mid-13th century AH, the commissioning and consumption of pictorial rugs particularly those featuring religious themes and narratives based on various Quranic stories followed an upward trend that continued into the subsequent century (the 14th century AH). The primary themes employed for this category of rugs are Quranic stories that are also recognized by other major world religions, such as Judaism and Christianity, and are recounted in the Torah and the Gospels. Undoubtedly, among the Quranic narratives, the stories of Abraham and Ishmael, Mary and Jesus, Solomon, and finally Joseph are the most well-known. At the same time, the most prominent and well-known events have been selected from the various life stories of each of these great figures. The primary motifs are depicted within the rug's central, predominantly rectangular panel, while the borders featuring Flowers and foliage patterns, as well as verses in Nasta'liq script set within medallion shaped frames reinforce the themes of the central imagery.

The study revealed that Kerman and Kashan were the two major centers for the production and weaving of pictorial rugs during the Qajar era; notably, out of the 30 rugs examined, 25 originated from Kerman and Kashan. Despite the vast distance separating these two production hubs, the details within the woven patterns bear such a striking resemblance that the similarity cannot be attributed to mere coincidence. Undoubtedly, therefore, extensive professional, artistic, and commercial ties existed between these two centers of production.

Conclusion

The Quranic stories engraved on Qajar religious narrative rugs refer to the most prominent and well-known stories of divine messengers. Among the mentioned 5 groups, rugs focused on the life stories of Prophet Yusuf (pbuh) with 11 rugs, represented more than one third of the quantity of existing rugs and represented the success and acceptance of the subject by weavers and customers. Kerman and Kashan, two main poles of the production and weaving of such rugs, because 25 of the 30 rugs examined are woven in

Kerman and Kashan and they are woven only in the size of a rug (1*2 m). In addition to being time-consuming, the weaving of such rugs is also expensive and they were woven only on the orders of kings and nobles, and their use was only visual-decorative, and they were not woven to furnish the ground, but were offered as a vow or endowment to religious places. Maybe it was used to tell a story (Naqali). The many commonalities in each of the groups, despite being produced in different centers, indicate the connection between artists and craftsmen in the Qajar period. These rugs were woven from the end of the 13th century AH to the middle of the 14th century AH (the fall of the Qajar rule).

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Author Contributions

The contribution of all authors to the writing of the article has been equal.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

تار و پودهای راوی، قصص قرآنی بر قالیچه‌های روایی دوره قاجار

میترا شاطری^I، معصومه کرمی^{II}

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۲۳۸ - ۲۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۰؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۹

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.66224/PJAS.1074.215.2>

چکیده

قالی و قالیچه از مهم‌ترین صنایع دستی کهن ایران به‌شمار می‌روند که با نقوش متنوع و بی‌نظیر حاصل طبع خوش ذوق ایرانیان و آشنایی آن‌ها با ادبیات و داستان‌های مختلف آراسته گردیده‌اند. شکوفایی هنرهای تصویری از دوره صفویه آغاز و در دوره قاجار، بر آثار بسیاری همچون کتاب‌ها، کاشی‌ها، نقاشی‌های دیواری، پارچه‌های قلمکار و قالی و قالیچه‌ها نمایان شد و به اوج خود رسید؛ اما نفوذ تصویر بر فرش، به‌عنوان وسیله مورد استفاده روزمره و مفرش، کُندتر از سایر آثار هنری اتفاق افتاد. شروع روابط با غرب و اقتباس تصاویر غربی، صنعت چاپ و عکاسی بر آثار هنری ایران تأثیر چشمگیری گذاشت. گروهی از این آثار، قالیچه‌های روایی-مذهبی هستند که زیرگروهی از قالیچه‌های تصویری به‌شمار می‌روند. این گروه، خود به دسته‌های مختلفی قابل تقسیم است و هر دسته به روایت یک یا چند داستان برگرفته از قصص قرآنی می‌پردازد. در این پژوهش، با هدف شناسایی، گونه‌شناسی و تحلیل قالیچه‌های روایی مذهبی با مضمون قصص قرآنی، تلاش شد تا بدین پرسش‌ها پاسخ داده شود؛ بیشتر، کدام قصص قرآنی و مربوط به کدام پیامبران به تصویر کشیده شده است و عمده مراکز بافت این قالیچه‌ها، کدام مراکز بوده است؟ این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است و جامعه آماری شامل ۳۰ عدد قالیچه روایی با موضوع قصص قرآنی است که همگی متعلق به دوره قاجار می‌باشد. گردآوری اطلاعات به روش یافته‌اندوزی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، با مراجعه به سایت‌های معتبر موزه‌ها و حراجی‌ها به صورت انتخاب هدفمند صورت گرفته است و یافته‌ها حاکی از آن است که قصص قرآنی نقش شده بر این قالیچه‌ها، داستان‌هایی است که مورد تأیید هر سه دین بزرگ جهان، یعنی اسلام، مسیحیت و یهودیت می‌باشند که معروف‌ترین آن‌ها روایات مربوط به حضرت ابراهیم و اسماعیل علیه السلام، حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام، حضرت سلیمان علیه السلام، و حضرت یوسف علیه السلام می‌باشد. همچنین دو شهر کرمان و کاشان در میان دیگر مراکز، بیشترین تولیدات قالیچه‌های تصویری با موضوعیت قصص قرآنی را داشته و بدین ترتیب از مراکز مهم قالیچه‌بافی تصویری-مذهبی دوره قاجار به‌شمار می‌آیند.

کلیدواژگان: قالیچه مذهبی، دوره قاجار، قالیچه تصویری، قالیچه روایی، قصص قرآنی.

I. گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران (نویسنده مسئول).

Email: shateri.mitra@lit.sku.ac.ir

II. گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

ارجاع به مقاله: شاطری، میترا؛ و کرمی، معصومه، (۱۴۰۵). تار و پودهای راوی، قصص قرآنی بر قالیچه‌های روایی دوره قاجار. مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۱۰ (۳۶): ۲۳۸-۲۱۵. <https://doi.org/10.66224/PJAS.1074.215.2>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1074-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۵ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)

مقدمه

انسان در جواب نیاز به محافظت خود در برابر سرما، به بافت انواع فرش روی آورد. قالی و قالیچه بافی نیز از دیرباز مورد توجه انسان قرار گرفت. فرش پازیریک منتسب به دوره هخامنشی یک نمونه شاخص برای اثبات این ادعاست. می‌توان گفت از دوره هخامنشی تاکنون قالی و قالیچه‌های بسیاری بافته شده‌اند که به علت تجزیه پذیر بودن، در حال حاضر نمونه‌های اندکی از آن‌ها قابل دسترس است؛ اما پیش‌رفت این هنر در کیفیت الیاف، رنگ، نقش و توجه به جزئیات در طی سالیان طولانی قابل مشاهده می‌باشد. قالی و قالیچه‌های برجامانده دارای نقوش مختلف همچون: حیوانی، گیاهی، هندسی، انسانی، اساطیری و بعدها کتیبه‌ای هستند که با موضوعات و ترکیب‌های مختلف، تصاویر بدیعی را به نمایش گذاشته‌اند. یکی از این انواع، قالی و قالیچه‌های تصویری هستند که خود به چند گروه قابل تقسیم‌اند؛ گروهی از آن‌ها «قالیچه‌های روایی» نام دارد که موضوعات مختلفی را شامل می‌شود. این موضوعات می‌توانند داستان‌های وقایع تاریخی، جغرافیایی، داستان‌های حماسی عشقی، مذهبی و عرفانی را در قالب داستان‌های شیرین به خواننده القا کنند. این داستان‌ها اکثراً ریشه‌های قدیمی دارند و بیشتر آن‌ها طی قرن‌های گذشته به همت شعرای بزرگ ایران به شعر درآمده و به دست مصوران و هنرمندان، بارها تصویر شده‌اند (شعبانی خطیب، ۱۳۸۷: ۸۹، ۹۰). در این پژوهش، تلاش شده است گروه مذهبی قالیچه‌های روایی و به صورت مشخص، قالیچه‌های روایی با موضوعیت قصص قرآنی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. آن‌چه بدیهی است، آن‌که با قطعیت نمی‌توان تاریخ دقیقی برای شروع بافت این‌گونه قالیچه‌ها در نظر گرفت؛ اما کتاب مروج الذهب «مسعودی»، یکی از کهن‌ترین منابعی است که به توصیف فرش‌های دربار «منتصر»، با تصاویر «شیرویه» و «یزید بن ولید بن عبدالملک»، همراه با نوشته‌های فارسی اشاره می‌کند (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۳۷).

در ادامه، روند بافت قالی و قالیچه‌های تصویری روایی در دوره قاجار و با تأثیر جریان‌های فکری، مناسبات اقتصادی، اجتماعی و هنری غرب و به ویژه با ورود کارت پستال‌های اروپایی، صنعت عکاسی، چاپ و احداث چاپخانه‌ها، تحول عظیمی در هنر تصویرسازی ایجاد شد که تا قبل از آن، صرفاً جهت تزئین صفحات کتاب‌ها و در دیوار بناهای مهم به کار گرفته شده بود. تولید کتاب با پیدایش صنعت چاپ در اواسط قرن ۱۳ ه.ق. باعث شد آثار نقاشان و مصوران این کتب، به دست توده‌های مختلف مردم افتد و موجب الهام بسیاری از صنعتگران در کارگاه‌های صنایع دستی شد (ژوله، ۱۳۹۰: ۴۰).

هنر قالی بافی در دوره صفوی و هم‌راستا با دیگر هنرها رشد قابل ملاحظه‌ای یافت و این روند تا دوره قاجار نیز تداوم یافت. شاهان قاجار جهت مشروعیت بخشیدن به حکومتشان، همواره به دین و مذهب متوسل می‌شدند. روضه خوانی، شبیه خوانی، تعزیه گردانی و تظاهرات دسته جمعی حزن انگیز مردم در ایام محرم و بعضی از روزهای عزای عمومی، بخشی از مراسم‌های مذهبی هستند که در دوره قاجار رواج داشته است (شمیم، ۱۳۸۷: ۳۵۷)؛ البته تأثیر این‌گونه قالیچه‌ها در جهت آموزه‌های مذهبی برای افراد کم‌سواد جامعه را نمی‌توان نادیده گرفت. این نقوش نه تنها بر قالیچه‌های تصویری، بلکه بر سایر آثار همچون: کاشی‌ها، نقاشی‌ها و پارچه‌های قلمکار نیز دیده می‌شوند. در بیشتر موارد، نقش قالیچه دقیقاً از نقش یک کارت پستال یا یک نگاره از کتب مهم تقلید شده است و در موارد اندکی نقاش، طرح جدید برگرفته از ذوق هنری خود را نقش کرده و بافندگان، آن را بافته‌اند.

بنابراین، هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و معرفی، گونه‌شناسی و تحلیل قالیچه‌های روایی مذهبی دوره قاجار با تمرکز بر قصص قرآنی است.

پرسش‌های پژوهش: پرسش‌های پژوهش عبارتند از: (۱) قالیچه‌های روایی مذهبی دوره قاجار بیشتر کدام قصص قرآنی را روایت کرده‌اند؟ و در هر گروه چه اشتراکاتی دارند؟ (۲) قالیچه‌های روایی مذهبی دوره قاجار بیشتر در کدام مراکز بافته شده‌اند؟

روش پژوهش: گردآوری اطلاعات پژوهش به روش یافته‌اندوزی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، با مراجعه به وبسایت‌های معتبر موزه‌ها و حراجی‌ها به صورت انتخاب هدفمند جمع‌آوری شده است و روش پژوهش نیز توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری شامل ۳۰ عدد قالیچه روایی با موضوعیت قصص قرآنی و متعلق به دوره قاجار است.

پیشینه پژوهش

در زمینه قالی و قالیچه‌های تصویری کتب و مقالات نه‌چندان زیادی نگاشته شده است؛ همچنین در زمینه قالیچه‌های تصویری روایی با مضمون داستان‌های قرآنی پژوهش‌های اندکی صورت گرفته که می‌توان آن‌ها را به دو گروه کلی (اعم از: همه انواع قالیچه‌های تصویری) و متمرکز بر جزئیات (با تمرکز بر قالیچه‌های مذهبی) تقسیم کرد.

«پرویز تناولی» (۱۳۶۸) در کتاب قالیچه‌های تصویری ایران، به بررسی، شرح و طبقه‌بندی روایات مختلف قالیچه‌های تصویری بسیاری از دوره قاجار می‌پردازد و قالیچه‌های تصویری را به گروه‌های: شاهان، داستان‌های حماسی و عاشقانه ادبیات کلاسیک ایران، موضوع‌های مذهبی و داستان‌های قرآنی، دراویش و صوفی‌گری، آرامنه و قالیچه‌های تصویری، عشایر و قالیچه‌های تصویری، زنان زیبا و جانوران تقسیم می‌کند و رواج این نوع قالی‌ها را مؤثر از ورود انواع کارت‌پستال‌های اروپایی، صنعت چاپ و عکاسی به ایران می‌داند.

«سیدحمیدرضا خشکناهی» (۱۳۷۸) در کتاب ادب و عرفان در قالی ایران، قالی و قالیچه‌های تصویری بسیاری از دوره صفوی تا دوره معاصر را شرح داده است، اما اشاره‌ای به تاریخ بافت، محل نگه‌داری و شرح اصل داستان روایت‌شده قالی و قالیچه نکرده است.

«صفرعلی شعبانی‌خطیب» (۱۳۸۷) در کتاب فرهنگ نامه تصویری آرایه و نقش فرش‌های ایران، به بررسی نقوش فرش‌های مختلف پرداخته است و نقشه فرش‌های تصویری را به پنج گروه مجزا تقسیم می‌کند که شامل: طرح‌های تصویری، داستانی، حیوانات، مکان و خطی می‌شود.

«حجت اله رشادی» (۱۳۹۰) در پایان‌نامه «سیر تحول تصویربافی در فرش ایران از دیرباز تا امروز» قالی و قالیچه‌های تصویری را از دوره هخامنشیان (فرش پازیریک) تا دوران معاصر به هشت گروه: پادشاهان، داستان‌های حماسی و عاشقانه، موضوعات مذهبی و قرآنی، دراویش و صوفی‌گری، آرامنه، عشایر، زنان زیبا، جانوران اشاره نموده‌اند و برای هر گروه تعدادی تصاویر نیز ارائه داده، اما تنها به شرح کلی فرش‌های یک گروه (یک موضوع) پرداخته‌اند.

«مهناز شایسته‌فر» و «طیبه صباغ‌پور» (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی قالی‌های تصویری دوره قاجار به شرح مختصر و طبقه‌بندی تعدادی از قالی‌های تصویری دوره قاجار موزه فرش ایران پرداخته‌اند. طبقه‌بندی قالی‌های تصویری موزه فرش ایران در این مقاله به ترتیب شامل: پادشاهان و مشاهیر، مضامین اروپایی، ادبی، مذهبی، نقوش باستانی و طرح‌های خاص شده است.

گروه دوم پژوهش‌ها، مربوط به منابعی می‌شود که بر قالی و قالیچه‌های تصویری با موضوعیت داستان‌های روایی مذهبی متمرکز شده‌اند.

«مهدی کشاورز افشار» و «صمد سامانیان» (۱۳۸۶) در مقاله تحلیل شمایل‌شناسانه قالیچه تصویری حضرت مریم علیها السلام و حضرت مسیح علیه السلام به توصیف و تحلیل دقیق تنها یکی از قالیچه‌های تصویری با مضمون داستان‌های قرآنی دوره قاجار با نقش حضرت مریم علیها السلام و حضرت مسیح علیه السلام پرداخته‌اند.

«فائزه قملاقی» (۱۳۹۷) در پایان‌نامه «مطالعه گفتمانی تأثیرات فرهنگ دینی در فرش دوره قاجار»، فرش‌های تصویری با مضمون مذهبی را به سه دسته اسلامی، مسیحی و یهودی تقسیم نموده‌اند و به توصیف و تحلیل برخی فرش‌های تصویری امامان شیعه، حضرت ابراهیم علیه السلام و اسماعیل علیه السلام، حضرت مریم علیها السلام و عیسی علیه السلام، حضرت آدم علیه السلام و حوا، حضرت نوح علیه السلام پرداخته‌اند. لذا همچنان‌که ملاحظه می‌شود در پژوهش حاضر برخلاف پژوهش‌های پیش‌گفته، تلاش شده است تا علاوه بر طبقه‌بندی این گروه از قالیچه‌های تصویری دوره قاجار با موضوعیت قصص قرآن، به شرح، توصیف و تحلیل دقیق اشتراکات هر روایت نیز پرداخته شود.

هنر و صنعت قالیبافی در دوره قاجار

قالیچه، فرشی است بسیار معمول و شناخته‌شده و کوچک‌تر از قالی. اندازه قالیچه متغیر است، ولی به‌طور معمول، ۱۴۳×۲۰۸ سانتی‌متر است (حشمتی‌رضوی، ۱۳۸۱: ۵۰). قالیچه‌های روایی زیرگروهی از فرش‌های تصویری هستند که علاوه بر جنبه زیبایی، یک یا چند داستان با مضمون‌های مختلف را بیان می‌کنند. فرش تصویری، فرشی است که نقوش آن غالباً از مینیاتورهای قدیمی یا تصاویر و تمثال‌های خیالی از شخصیت‌های مذهبی و مشاهیر علم، هنر و ادب الهام گرفته است (رسام‌عرب‌زاده، ۱۳۸۹: ۴۰؛ The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 1970: 11).

قالیچه‌های تصویری براساس موضوعی که ارائه داده‌اند، تقسیم‌بندی‌های متنوعی دارند. یکی از کامل‌ترین تقسیم‌بندی قالیچه‌های تصویری توسط پرویز تناولی (۱۳۶۸) در کتاب قالیچه‌های تصویری ایران ارائه شده است؛ داستان شاهان، داستان‌های حماسی و عاشقانه ادبیات کلاسیک ایران، موضوع‌های مذهبی و داستان‌های قرآنی، درویش و صوفی‌گری، آرامنه و قالیچه‌های تصویری عشایر، قالیچه‌های تصویری زنان زیبا و جانوران از جمله گروه‌هایی است که وی در نظر گرفته است؛ البته نباید از این نکته غافل ماند که همیشه امکانات شهرنشینان در هر زمینه‌ای پیش‌رفته‌تر از مردم روستانشین و عشایر بوده است.

آشنایی بیشتر شهرنشینان به داستان‌های مختلف موجب شده است که بیشتر طرح‌های قالی و قالیچه‌های داستانی در شهرها بافته شود؛ زیرا به‌دست آوردن کتاب که از عناصر مؤثر آشنایی با داستان‌هاست، در شهرها به‌مراتب سهل‌تر از روستاها بوده است؛ همچنین وجود نقالان در قهوه‌خانه‌ها و یا تابلوها و تصاویری که از داستان‌های مختلف در بسیاری از اماکن عمومی شهر مثل: قصابی‌ها، زورخانه‌ها، حمام‌ها و قهوه‌خانه‌ها در معرض دید بوده، در تولید بیشتر قالیچه‌های داستانی شهری مؤثر بوده است (شعبانی‌خطیب، ۱۳۸۷: ۸۹).

ورود و استفاده از دو صنعت تازه‌وارد عکاسی و چاپ، رنگ‌وبوی خاصی به هنرهای مختلف دوره قاجار بخشید. ورود صنعت عکاسی و اوج بافت قالیچه‌های تصویری در دوره قاجار، مقارن با سلطنت «ناصرالدین شاه قاجار» (۱۳۱۳-۱۲۶۴ ه.ق.) بوده است. ازسویی دیگر، استفاده از صنعت چاپ نیز سبب شد کتاب‌های مختلفی به‌دست اقشار مردم برسد و همین امر موجب پیش‌رفت در زمینه‌های هنری از جمله فرش‌بافی را فراهم آورد.

به این ترتیب، باز تولید انبوه تصویر، از دو جهت تأثیری عمیق بر هنر دوران قاجار گذاشت؛ از یک سو، با امکان در اختیار قرارگرفتن این تصاویر توسط مردم، به تدریج، سلیقه هنری مردم به‌سوی یک سلیقه تصویری تغییر کرد و ازسوی دیگر، حوزه هنرهای تجسمی از منبع الهامی وسیع برخوردار شد؛ که سمت‌وسوی آن را به‌سوی نقش تصویری به جای نقوش انتزاعی تغییر داد. این دو امر در هنرهای دستی مردم همچون قالیچه‌های تصویری با هم تلاقی می‌کنند؛ چراکه مخاطبان و آفرینندگان این آثار هردو، مردم، بودند (کشاورزافشار، ۱۳۹۴: ۱۳).

کتاب‌های مصور با موضوعات: داستان‌های مذهبی، ادبیات کلاسیک و آثار باستانی ایران و شاهان، بارزترین منبع الهام قالیبافان و طراحان قالی محسوب می‌شده است. تصاویر ۱ و ۲، مثالی ملموس برای اثبات این موضوع است؛ تصویر ۱، نمونه تصویری در چاپ سنگی کلیات سعدی دیده می‌شود که به عنوان الگویی در بافت قالیچه تصویری ۲، مورد استفاده واقع شده است.

تصویر ۱: حضرت جبرئیل، کلیات سعدی، چاپ سنگی. ۶۸-۱۲۶۷ ه.ق. (مارزلف، ۱۳۹۰: ۲۶۵).

Fig. 1: Hazrat Gabriel, Sa'adi collected works, lithograph. 1267-68 AH (Marzolph, 2011: 265).

تصویر ۲: قالیچه تصویری حضرت جبرئیل، اوایل قرن ۱۴ ه.ق. اطراف زابل (تناولی، ۱۳۶۸: ۲۳۹).

Fig. 2: Pictorial rug of Hazrat Gabriel, early 14th century A.H., around Zabol (Tanavali, 1989: 239).

اکثر قالیچه‌های تصویری دوره قاجار از روی نقشه بافته نشده و منبع الهام هرکدام متفاوت است. بسیاری از آن‌ها نیز از روی هم بافته شده‌اند، و بعضی از روی قالی‌های شهری یا مستقیماً از روی یک عکس یا پرده قلمکار، و تعداد کمی هم به نظر می‌رسد که مستقیماً از روی فکر بافته و بدون هیچ مدل و دستوری بافته شده باشد (تناولی، ۱۳۶۸: ۱۶).

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، در پژوهش حاضر ۳۰ عدد قالیچه تصویری با مضمون قصص قرآنی از دوره قاجار انتخاب شده و مورد بررسی قرار گرفتند. مشخص بودن تاریخ و محل بافت این قالیچه‌ها، مبنای انتخاب این جامعه آماری بوده است. بر همین اساس، این قالیچه‌ها از نظر موضوع در پنج گروه، قابل تقسیم‌بندی هستند؛ داستان‌های حضرت جبرئیل، حضرت ابراهیم و اسماعیل علیه السلام، حضرت مریم علیه السلام و حضرت عیسی علیه السلام، حضرت سلیمان علیه السلام و حضرت یوسف علیه السلام.

قالیچه روایی داستان حضرت جبرئیل

در منابع گوناگونی به توصیف شمایل فرشته مقرب خداوند، جبرئیل پرداخته‌اند. ایشان برای آوردن وحی، گاهی به صورت جوانی خوش‌رو و گاهی به صورت نامرئی فرود می‌آمده‌اند. تصویر جبرئیل تنها در یک قالیچه، ارائه شده است. در این قالیچه که پیش‌تر نیز تصویر آن (تصویر ۲)، ارائه شد و به تأثیر صنعت چاپ در ایجاد آن اشاره شد، جبرئیل به شکل جوانی زیبارو با دو بال، تاجی بر سر و تیردانی به کمر، سوار بر شتر نقش شده است. شتر نقش شده یادآور شتر ترکیبی لیلی است (شتر لیلی، ترکیبی از حیوانات هم‌دم و مونس مجنون در بیابان بوده و در اصل شاخ و برگ است که به این داستان اضافه گردیده است) ناگفته نماند که تناولی نیز به رواج ترسیم اشکال جانوران به صورت ترکیبی در هنر ایران در چند سده اخیر، اشاره کرده که ریشه در هنر هندی دارد (تناولی، ۱۳۶۸: ۶۷). این درحالی است که در بسیاری از روایات، از مرکب جبرئیل، به شکل اسبی با نام «خیزوم» سخن گفته شده است (عتیق‌نیشابوری، ۱۳۶۵: ۱۰۰). براساس لباس رزمی که در تصویر بر تن جبرئیل نقش شده و دراز کردن دست وی برای تیر دادن، همچنین با درنظر گرفتن آیه ۱۲۴ سوره آل عمران که در آن به فرستادن فرشتگان به سوی پیامبر صلی الله علیه و آله برای یاری ایشان در جنگ بدر اشاره شده، به احتمال طراح نقش، سعی داشته جبرئیل یاری‌دهنده در این جنگ را نشان دهد. نمونه‌های دیگر نقش جبرئیل، به عنوان امین وحی در قالیچه‌های روایی داستان حضرت ابراهیم و اسماعیل علیه السلام و حضرت مریم علیه السلام نیز آورده شده است، اما نقش ایشان به صورت مستقل، تنها در قالیچه جدول ۱ قابل مشاهده می‌باشد و به همین علت در دسته‌بندی جداگانه‌ای تعریف شده است.

جدول ۱: قالیچه روایی با نقش جبرئیل (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 1: Narrative rug with the Pattern of Hazrat Gabriel (Authors, 2023).

ردیف	تصویر	موضوع	جزئیات	تاریخ بافت	محل بافت	ابعاد	مأخذ تصویر
۱		جبرئیل سوار بر شتر	کتیبه: محمد... (ناخوانا)	اوایل قرن ۱۴ هج.	اطراف زابل	۹۶×۸۴ س.م.	تناولی، ۱۳۶۸: ۱۳۹

قالیچه‌های روایی با داستان حضرت ابراهیم (ع) و حضرت اسماعیل (ع)

حضرت ابراهیم خلیل (ع) یکی از پیامبران اولوالعزم سه دین اسلام، مسیحیت و یهود می‌باشد که نام مبارکش ۶۷ بار و نام حضرت اسماعیل (ع) اولین فرزند حضرت ابراهیم ۱۱ بار در قرآن ذکر شده است (بلاغی، ۱۳۸۶: ۷۰). در این گروه، پنج قالیچه ارائه شده است. تمام این قالیچه‌ها مربوط به داستان ذبح حضرت اسماعیل (ع) به دست حضرت ابراهیم (ع) است که در آیات ۱۰۰ تا ۱۰۷ سوره صافات بیان شده است (جدول ۲).

جدول ۲: قالیچه‌های روایی با موضوع حضرت ابراهیم (ع) و اسماعیل (ع) (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 2: Narrative rugs with the subject of Prophet Ibrahim (pbuh) and Ismail (pbuh), (Authors, 2023).

ردیف	تصویر	موضوع	جزئیات	تاریخ بافت	محل بافت	ابعاد	مآخذ تصویر
۱		ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط حضرت ابراهیم (ع)	مانع شدن جبرئیل از ذبح و آوردن قوچ کتیبه: حضرت ابراهیم (ع) و اسماعیل (ع)	اواخر قرن ۱۳ هجری	راور کرمان	۶۲×۸۵ س.م	mollaiianrugs.com
۲		ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط حضرت ابراهیم (ع)	مانع شدن جبرئیل از ذبح و آوردن قوچ	اواخر قرن ۱۳ هجری	کرمان	۹۱×۷۶ س.م	Nazmiyalantiquerugs.com
۳		ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط حضرت ابراهیم (ع) مانع شدن جبرئیل (ع) با آوردن قوچ	مانع شدن جبرئیل از ذبح و آوردن قوچ، حضور ۲ فرشته دیگر	قرن ۱۳ هجری	کرمان	۱۵۴×۲۱۲ س.م	1stdibs.com
۴		ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط حضرت ابراهیم (ع)	مانع شدن جبرئیل از ذبح و آوردن قوچ	اواخر قرن ۱۳ و اوایل قرن ۱۴ هجری	کاشان	۱۲۹×۲۰۹ س.م	Sakhsai, 2008: 125

۵		ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط حضرت ابراهیم (ع)	مانع شدن جبرئیل از ذبح و آوردن قوچ، کتیبه: قربانی کردن حضرت ابراهیم فرزندش اسماعیل را ۱۳۱۴	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	لیلان اراک	۱۳۶×۱۰۷ س.م.	تناولی، ۱۳۶۸: ۳۳۷
---	--	---	---	----------------------	---------------	-----------------	-------------------

بررسی عناصر و موارد مربوط به پنج قالیچه با موضوعیت داستان ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط پدرش حضرت ابراهیم (ع)، نشان‌دهنده وجود اشتراکاتی بدین‌ترتیب است: حضرت ابراهیم (ع) چاقویی در یک دست دارد و با دست دیگر بدن یا سر حضرت اسماعیل (ع) را نگه داشته و با چهره‌ای متعجب درحال نگرستن به جبرئیل (ع) است. حضرت اسماعیل (ع) در قالیچه‌های ۱، ۲ و ۳، پوشش بر تن نداشته و با دست‌های از پشت بسته‌شده بر پشتی‌ای از سنگ بر یک زانو نشسته است. نقش وی در قالیچه‌های ۴ و ۵ با لباس، و نشسته بر زمین تصویر شده است. جبرئیل در تمامی قالیچه‌ها به استثنای قالیچه ۵، به صورت نیم‌تنه با دو بال نقش شده است که با یک دست مانع از ذبح حضرت اسماعیل (ع) شده و با دست دیگر قوچی را پیشکش کرده است. قوچ نیز در تمامی قالیچه‌ها در دستان جبرئیل تصویر شده است.

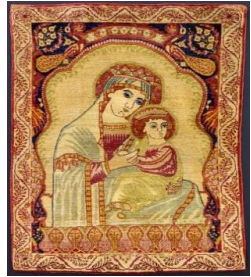
در قالیچه ۵، علاوه بر عناصر مشترک ذکر شده، تصویر شیطان و زنی با چهره‌ای پوشیده که در ورودی در ایستاده است (احتمالاً هاجر، مادر حضرت اسماعیل (ع)) نیز نقش شده است. نقوش تصویر شده در هر پنج قالیچه، منحصر به متن قالی شده و در یک کادر مستطیل یا مربع نقش شده‌اند و حاشیه قالیچه‌ها با نقوش گیاهی آراسته گردیده‌اند؛ البته قالیچه ۴ دارای ۱۶ بیت شعر در حاشیه اصلی است. فضای پس‌زمینه قالیچه‌ها نیز با نقوش درختان، گل و بوته‌ها و یک یا چندین ساختمان (نشان‌دهنده شهر اورشلیم) پر شده است. قالیچه‌های ۱ و ۵، هرکدام دارای یک کتیبه هستند که موضوع نقش را بیان کرده‌اند. قالیچه‌های روایت‌کننده این داستان از اواسط قرن ۱۳ ه.ق. تا اوایل قرن ۱۴ ه.ق. در شهرهای مختلفی همچون: کرمان (۳ نمونه)، کاشان و اراک (هر کدام، ۱ نمونه) بافته شده‌اند (ر.ک. به: جدول ۲).

قالیچه‌های روایی با داستان حضرت مریم (ع) و حضرت عیسی (ع)

حضرت مریم (ع) و حضرت عیسی (ع) در دین اسلام، شخصیت‌های ناشناخته‌ای نیستند. بلکه برعکس، اسلام از این دو به‌عنوان دو شخصیت مهم الهی، در تعالیم و مبانی دینی خود یاد می‌کند. براساس آیات قرآن کریم، عیسی (ع) و مریم (ع) از بندگان خاص و والا مقام خداوند هستند (کشاورزافشار و سامانیان، ۱۳۸۶: ۹۷). این اهمیت تا جایی است که نام یکی از سوره‌های قرآن کریم «مریم» نهاده شده و نام حضرت عیسی (ع) ۲۵ بار در قرآن ذکر شده است (بلاغی، ۱۳۸۶: ۷۰). داستان مفصل حضرت مریم (ع) و عیسی (ع)، در انجیل مقدس نیز شرح داده شده است (انجیل متی، باب اول، ۲۵-۱۸).

در این گروه، هشت قالیچه درنظر گرفته شده‌اند که بیشتر آنان نمایانگر تولد و یا طفولیت حضرت عیسی (ع) در کنار مادرش حضرت مریم (ع) هستند (جدول ۳). هشت عدد قالیچه روایی از داستان حضرت مریم (ع) و حضرت عیسی (ع) در پژوهش حاضر درنظر گرفته شده است. اغلب تصاویر ترسیم شده بر قالیچه‌ها، به داستان تولد و نوزادی حضرت

جدول ۳: قالیچه‌های روایی با موضوع حضرت مریم (ع) و حضرت عیسی (ع) (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 3: Narrative rugs with the subject of Mary (pbuh) and Jesus (pbuh) (Authors, 2023).

ردیف	تصویر	موضوع	جزئیات	تاریخ بافت	محل بافت	ابعاد	مآخذ تصویر
۱		حضرت عیسی (ع) در آغوش حضرت مریم (س)	-	اواخر قرن ۱۳ و اوایل ۱۴ ه.ق.	راور کرمان	۸۴×۶۰ س.م.	Mollaiarugs.com
۲		حضرت عیسی (ع) در آغوش حضرت مریم (س)	-	اواخر قرن ۱۳ و اوایل ۱۴ ه.ق.	کاشان	۶۵×۹۲ س.م.	Mollaiarugs.com
۳		حضرت عیسی (ع) در آغوش حضرت مریم (س)	-	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	راور کرمان	۸۶×۶۹ س.م.	Mollaiarugs.com
۴		حضرت عیسی (ع) در آغوش حضرت مریم (س)	تکرار نقش	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	زابل	۹۹×۱۹۰ س.م.	تألیف، ۱۳۶۸: ۱۳۱
۵		به دنیا آمدن حضرت عیسی (ع)	حضور جبرئیل والیصایات مادر حضرت یحیی (براساس کتیبه حاشیه) کتیبه: تصویر جبرئیل عیسی و مریم	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	کاشان	۱۳۷×۲۰۶ س.م.	www.christies.com

۶		صحبت کردن حضرت مریم (س) با حضرت عیسی (ع)	حضور ۶ فرشته در حال آوردن دسته گل	اوایل قرن ۱۴	کرمان	۲۱۵×۱۳۲ س.م.	www.christies.com
۷		به دنیا آمدن حضرت عیسی (ع)	حضور ۲ زن و ۲ مرد ایستاده در کنار حضرت مریم	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	کاشان	۲۰۹×۱۳۶ س.م.	خشکابی، ۱۳۸۸: ۸۱
۸		به دنیا آمدن حضرت عیسی (ع)	حضور جبرئیل و الیصابات مادر حضرت یحیی کتیبه: تصویر جبرئیل عیسی و مریم	اواسط قرن ۱۴ ه.ق.	کاشان	۱۹۶×۱۳۶ س.م.	دادگر، ۱۳۸۰: ۳۲

عیسی علیه السلام، بارداری حضرت مریم علیها السلام، سخن گفتن حضرت عیسی علیه السلام در نوزادی و به سن جوانی رسیدن وی، دیدار با جبرئیل روح الامین، سجده حضرت عیسی در شکم مادر اشاره دارند. در تمامی قالیچه‌ها، حضرت مریم همراه با پوشش و جبرئیل با تاج (قالیچه‌های ۵ و ۸) ترسیم شده‌اند. به جز قالیچه‌های ۱ و ۲، مابقی در کادر مستطیل شکل ایجاد شده‌اند. متن قالیچه‌ها علاوه بر تصاویر حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام، جبرئیل، الیصابات مادر حضرت یحیی علیه السلام و کنیزان حضرت مریم علیها السلام، موبدان زردشتی، فرشتگان در حال تقدیم دسته‌های گل را نمایش داده و علاوه بر افراد، نقوش متفرقه‌ای چون: نقوش گیاهی، جانوری و نهر آب نیز به نمایش گذاشته است؛ همچنین نقش درخت خرما و نهر آب (در نمونه‌های قالیچه‌های ۵ تا ۸) اشاره دقیق به زایمان حضرت مریم علیها السلام و اشاره انگشت سبابه جبرئیل و الیصاب مادر حضرت یحیی علیه السلام به سمت حضرت عیسی علیه السلام نیز اشاره دقیق به صحبت کردن ایشان در نوزادی دارد. در قالیچه‌های ۱، ۲، ۳ و ۷ حاشیه‌ها، نقوش گل و بته دارند و در قالیچه‌های ۵، ۶ و ۸، حاشیه‌ها، قاب‌های ترنجی شکل را به نمایش گذاشته‌اند که اشعاری به خط نستعلیق را دربر گرفته‌اند. برخی از اشعار از مولانا و برخی از شاعرانی گمنام با مضمون بارداری و زایمان حضرت مریم علیها السلام هستند. قالیچه‌های روایت‌کننده این داستان تقریباً از اواخر قرن ۱۳ ه.ق. تا اواسط قرن ۱۴ ه.ق.، به ترتیب تعداد در شهرهای کاشان (۴ نمونه)، کرمان (۳ نمونه) و زابل (۱ نمونه) بافته شده‌اند (ر.ک. به: جدول ۳).

قالیچه‌های روایی با داستان حضرت سلیمان علیه السلام

حضرت سلیمان علیه السلام از پیامبران بزرگ خداوند می‌باشد که نام مبارکشان ۱۷ بار در قرآن ذکر شده است (بلاغی، ۱۳۸۶: ۷۰). ایشان صاحب قدرت‌هایی همچون: فهم زبان تمام حیوانات، تسخیر باد

و فرمان‌برداری جن و انس از ایشان. در وصف قدرت‌های حضرت سلیمان آمده است: «باد را برای سلیمان [مسخر و رام کردیم]، که رفتن صبح گاهش [به اندازه] یک ماه و رفتن شام گاهش [به اندازه] یک ماه بود؛ و چشمه مس را برای او روان ساختیم، و گروهی از جن به اذن پروردگارش نزد او کار می‌کردند، و هر کدام از آنان از فرمان ما سرپیچی می‌کرد از عذاب سوزان به او می‌چشانیدیم. [گروه جن] برای او هرچه می‌خواست، می‌ساختند از معبدها، و مجسمه‌ها، و ظروف بزرگی مانند حوض‌ها، و دیگ‌هایی ثابت. ای خاندان داوود! به خاطر سپاسگزاری [به فرمان‌ها حق] عمل کنید؛ و از بندگانم اندکی سپاسگزارند (قرآن کریم، سوره سبأ، آیه ۱۳ و ۱۲). علاوه بر قرآن کریم، کتاب دومین تواریخ ایام تورات نیز به شرح داستان حضرت سلیمان علیه السلام و ملکه سبأ و شرح قدرت حضرت سلیمان پرداخته است (تورات، فصل ۹: ۳۱-۱). در این گروه از قالیچه‌ها، تعداد پنج قالیچه در نظر گرفته شد که شرح برخی جزئیات مرتبط آن در جدول ۴ ذکر شده است.

جدول ۴: قالیچه‌های روایی با موضوع حضرت سلیمان علیه السلام (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Tab. 4: Narrative rugs with the subject of Hazrat Suleiman (pbuh) (Authors, 2023).

ردیف	تصویر	موضوع	جزئیات	تاریخ بافت	محل بافت	ابعاد	مآخذ تصویر
۱		مجلس حضرت سلیمان با حضور جبرئیل، وزیر ایشان، هدده، جانوران مختلف، و اجنه	حضور رستم در حال صحبت با اجنه	اواخر قرن ۱۳ هج.	کاشان	۱۴۰×۲۱۳ س.م.	www.christies.com
۲		ورود بلقیس و همراهان به مجلس حضرت سلیمان	حضور جن و انس و انواع پرندگان و جانوران در مجلس	اواخر قرن ۱۳ هج.	ساروق اراک	۱۹۵×۱۳۹ س.م.	essiecarpets.com
۳		حمل تخت حضرت سلیمان توسط اجنه در حضور افراد و جانوران	کتیبه: هر که نان از عمل خویش خورد، منت حاتم طایی نکشد	اواخر قرن ۱۳ هج.	تبریز	۱۴۰×۱۵۷ س.م.	www.christies.com

۴		مجلس حضرت سلیمان(ع)	حضور جن و انس و انواع پرندگان و حیوانات در خدمت حضرت سلیمان(ع)	اواخر قرن ۱۳ ه.ق.	تهران	۱۳۵×۲۷۱ س.م.	موزۀ فرش ایران
۵		ورود بلقیس به مجلس حضرت سلیمان، حضرت سلیمان نشسته بر قالیچه یا تخت	حضور انواع پرندگان و جانوران در مجلس حضرت سلیمان(ع)	اواسط قرن ۱۴ ه.ق.	سرخه سمنان	۱۶۶×۱۱۳ س.م.	ژوله، ۱۳۹۵: ۷۳

تمام قالیچه‌های داستان حضرت سلیمان علیه السلام، روایت‌کننده داستان هدهد، بلقیس (ملکه سبأ) و تحت فرمان بودن، انس و جن و جانوران هستند. در تمام تصاویر در یک قاب مستطیل شکل، حضرت سلیمان بر تخت پادشاهی خود نشسته و انواع حیوانات، پرندگان، اجنه و درباریان (به‌ویژه آصف بن برخیا (وزیر)) و رستم در سرتاسر متن قالیچه پراکنده‌اند. نقوش، در قالیچه‌های این گروه از هر گروه دیگری، انبوه‌تر و با تراکم بیشتری، دیده می‌شود که شاید علت این امر را موضوع روایات مرتبط و در خدمت بودن جانوران و انسان‌ها و اجنه باید دانست.

نقوش قالیچه ۱، در دو ردیف قرار گرفته است؛ در ردیف بالا، داستان حضرت سلیمان علیه السلام و در ردیف پایین، نقش رستم در حال صحبت و مذاکره با اجنه و دیوان را نشان می‌دهد؛ البته حضور اجنه در داستان‌های حضرت سلیمان علیه السلام و حضور اجنه (ظاهر شده به صورت دیو) در داستان‌های رستم کاملاً مشهود است و شاید دلیل ادغام این دو نقش نیز همین باشد. نکته جالب توجه آن‌که در اکثر قالیچه‌های این گروه، تصویر رستم، نقش شده است که با کلاه خاص وی (سراکوان دیو) و گاه با گرز گاو سرش، قابل تشخیص است. حاشیه دو قالیچه ۲ و ۳ با اشعاری با مضمون ملک پادشاهی حضرت سلیمان علیه السلام، توانایی ایشان در درک و فهم زبان حیوانات و پرندگان و ارتباطشان با آن‌ها، داستان هدهد و ملکه سبأ در قاب‌هایی ترنجی شکل، مزین شده است. این قالیچه‌ها از اواخر سده ۱۳ تا اواسط قرن ۱۴ ه.ق. در شهرهای مختلف: کاشان، ساروق، تبریز، تهران و سرخه سمنان بافته شده‌اند (ر.ک. به: جدول ۴).

قالیچه‌های روایی با داستان‌های حضرت یوسف علیه السلام

یوسف پیامبر یکی از ۱۲ فرزند حضرت یعقوب علیه السلام است که یکی از سوره‌های قرآن به نام ایشان (سوره یوسف) نام‌گذاری شده است. داستان حضرت یوسف علیه السلام در قرآن کریم تحت عنوان أَحْسَنُ الْقِصَصِ به معنی نیکوترین داستان‌ها آورده شده است (قرآن کریم، سوره یوسف، آیه ۳). علاوه بر قرآن کریم، تورات نیز به شرح این داستان پرداخته است (تورات، سفر تکوین، فصل ۳۷، ۳۶-۳).

درمجموع، ۱۱قالیچه با داستان‌های مختلف از زندگی حضرت یوسف (ع)، تزئین شده است (جدول ۵). به نظر می‌رسد این قالیچه‌ها خود به دو گروه زیر قابل تقسیم‌اند.

(۱) داستان به چاه‌انداختن ایشان و از چاه بیرون آوردنش توسط کاروانیان، فروختن حضرت یوسف (ع) به کاروانیان توسط برادرانشان، خریداری ایشان توسط «عزیز مصر» از «مالک بن زعر»، بردن لباس خونین حضرت یوسف (ع) نزد پدر توسط برادرانشان، عزیز شدن حضرت یوسف (ع) در شهر مصر و ملاقات با برادرانشان که دو الی چهار داستان ذکر شده در یک قالیچه با یک دیگر ترکیب شده‌اند؛ این گروه، دربرگیرنده هشت قالیچه است.

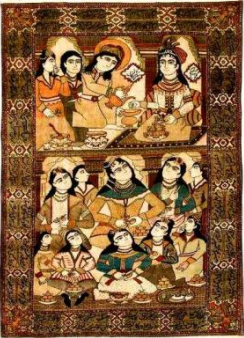
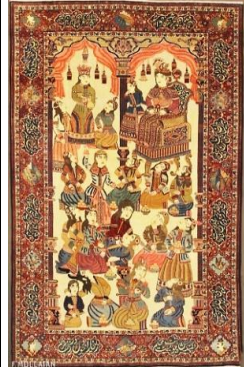
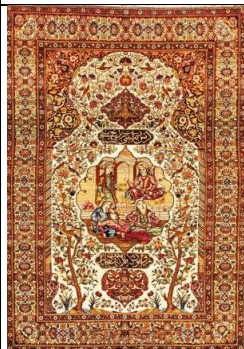
(۲) داستان مجلس «زلیخا» و دعوت از زنان مصر برای دیدن حضرت یوسف (ع) و بریدن دستانشان که در سه قالیچه ۹، ۱۰ و ۱۱ به تصویر کشیده شده است. در سوره یوسف شرح دقیق این داستان ارائه شده است: «گروهی از زنان مصر (آگاه شدند و زبان به ملامت زلیخا گشودند و گفتند زن عزیز مصر، غلام خود را به سوی خویش دعوت کرده و خاطرخواه یوسف شده است. ما وی را (از فرط محبت) در ضلالت آشکاری می‌بینیم». چون (زلیخا) ملامت زنان را درباره خود شنید به سراغشان فرستاد و (از آن‌ها دعوت کرد و مجلسی بیاراست و برای احترام) برای آن‌ها بالش و تکیه‌گاهی گذاشت و به دست هر یک کاردی داد و در این موقع (به یوسف) گفت به مجلس این زنان درآی! چون (زنان مصری) یوسف را دیدند، او را بزرگ شمردند و دست‌های خود را (به جای ترنج) بریدند و گفتند تبارک الله! این (پسر) نه آدمی است، بلکه یک فرشته بزرگوار (در حسن و زیبایی) است! (قرآن کریم، سوره یوسف، آیه ۳۰ و ۳۱).

جدول ۵: قالیچه‌های روایی با موضوع حضرت یوسف (ع) (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 5: Narrative rugs with the subject of Hazrat Yusuf (pbuh) (Authors, 2023).

ردیف	تصویر	موضوع	جزئیات	تاریخ بافت	محل بافت	ابعاد	مآخذ تصویر
۱		بردن حضرت یوسف (ع) به صحرا، بیرون آوردن حضرت یوسف (ع) از چاه، عزیز مصر شدن حضرت یوسف (ع) و دیدار با برادرانشان	کتیبه: بردن برادرها یوسف را به صحرا، بیرون آوردن یوسف را از چاه	اواخر قرن ۱۳ هجری	کاشان	۲۱۳×۱۳۷ س.م	www.christies.com
۲		بردن حضرت یوسف (ع) به صحرا، بیرون آوردن حضرت یوسف (ع) از چاه، فروختن حضرت یوسف (ع) به کاروانیان توسط برادرانشان	کتیبه: حضرت یعقوب با فرزندانش...	اواخر قرن ۱۳ هجری	کرمان	۲۳۶×۱۴۲ س.م	1stdibs.com

jozan.net	۱۳۶×۲۰۷ م.س.	کاشان	اواخر قرن ۱۳ ه.ق.	کتیبه: فرمایش برادران عطایی	بردن حضرت یوسف(ع) به صحرا، بیرون آوردن حضرت یوسف(ع) از چاه و فروختن ایشان، عزیز شدن حضرت یوسف(ع) و دیدار با برادرانشان		۳
Sakhai, 2008: 154	۲۲۸×۱۰۴ م.س.	راور کرمان	اوایل ۱۴ ه.ق.	کتیبه: گرگ دهن آلوده یوسف ندریده	فروختن حضرت یوسف(ع) به کاروانیان توسط برادرانشان، بردن حضرت یوسف(ع) توسط کاروانیان به مصر		۴
www.christies.com	۲۲۴×۱۴۲ م.س.	کرمان	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	کتیبه: ناخوانا	بیرون آوردن حضرت یوسف(ع) از چاه و فروختن ایشان، عزیز مصر شدن حضرت یوسف(ع) و دیدار با برادرانشان		۵
اشنبر، ۱۳۸۴: ۳	۲۳۴×۱۴۶ م.س.	راور کرمان	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	-	بردن حضرت یوسف(ع) به صحرا توسط برادرانشان، به چاه انداختن حضرت یوسف(ع)، فروختن حضرت یوسف(ع) به کاروانیان توسط برادرانشان		۶
Sakhai, 2008: 138	۱۳۶×۲۰۳ م.س.	راور کرمان	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	-	بیرون آوردن حضرت یوسف(ع) از چاه و فروختن ایشان، عزیز مصر شدن حضرت یوسف(ع) و دیدار با برادرانشان		۷

essiecarpets.com	۲۱۵×۱۳۷ س.م.	راور کرمان	اواسط قرن ۱۴ ه.ق.	کتیبه: مجلس استنطاق فرزندان یعقوب	از چاه در آوردن حضرت یوسف(ع)، نشان دادن پیراهن خونی به حضرت یعقوب(ع)، بردن حضرت یوسف(ع) توسط کاروانیان به مصر		۸
1stdibs.com	۲۱۰×۱۴۰ س.م.	کاشان	اواخر قرن ۱۳ ه.ق.	کتیبه ۱: یوسف زلیخا کتیبه ۲: به عمل حسنعلی	مهمانی زنان مصر و بریدن دستانشان هنگام دیدن حضرت یوسف(ع)		۹
Mollaiarugs.com	۲۷۲×۱۷۱ س.م.	کاشان	اوایل تا اواسط قرن ۱۴ ه.ق.	-	مهمانی زنان مصر و بریدن دستانشان هنگام دیدن حضرت یوسف(ع)		۱۰
Mollaiarugs.com	۲۱۵×۱۴۷ س.م.	اصفهان	اوایل تا اواسط قرن ۱۴ ه.ق.	کتیبه: گرش بینی و دست از ترنج بشناسی روا بود که ملاحت کنی زلیخا را	مهمانی زنان مصر و بریدن دستانشان هنگام دیدن حضرت یوسف(ع)		۱۱

با توجه به تعداد قالیچه‌های این گروه، می‌توان گفت داستان‌های حضرت یوسف (ع) بیشتر از سایر داستان‌ها، مورد توجه بافندگان یا سفارش‌دهندگان قرار داشته است. تنوع مضامین مورد استفاده از بخش‌های مختلف از داستان زندگی حضرت یوسف نسبت به دیگر قالیچه‌ها بسیار زیاد است. تکرار صحنه‌های نقش‌شده به ترتیب میزان کثرت عبارتند از: فروختن حضرت یوسف (ع) به کاروانیان توسط برادرانشان (۷ مورد)، از چاه بیرون آوردن وی توسط کاروانیان (۵ مورد)، اجازه گرفتن از حضرت یعقوب (ع) برای بردن حضرت یوسف (ع) به صحرا (۴ مورد)،

مهمانی زنان مصر و بریدن دستان آن‌ها (۳ مورد)، به چاه انداختن ایشان (۲ مورد)، بردن حضرت یوسف علیه السلام به مصر توسط کاروانیان (۲ مورد)، عزیز شدن حضرت یوسف علیه السلام در مصر و ملاقات با برادرانشان (۲ مورد)، بردن لباس خونین حضرت یوسف علیه السلام نزد پدر (۱ مورد)، می‌شود. به استثناء دو مورد، نقوش تمامی قالیچه‌ها با مضامین مختلف در دو یا سه ردیف افقی و مجزا از یک‌دیگر بافته شده است. به دلیل به کارگیری از دو یا سه داستان از داستان‌های زندگی حضرت یوسف علیه السلام در نقوش قالیچه، این گروه از قالیچه‌ها نسبت به گروه‌های دیگر از عرض و طول بیشتری برخوردار هستند؛ چراکه در دیگر گروه‌ها به ندرت قالیچه‌ای با طول بیش از ۲ متر دیده می‌شود، اما در این گروه، بیشتر قالیچه‌ها طولی بیش از ۲ متر دارند. قالیچه‌های با داستان حضرت یوسف علیه السلام و برادرانش از اواخر قرن ۱۳ ه.ق. تا اواسط ۱۴ ه.ق. به ترتیب تعداد در شهرهای کرمان (۶ مورد) و کاشان (۴ مورد) و اصفهان (۱ مورد) بافته شده‌اند.

بحث و تحلیل

چنین به نظر می‌رسد که از اواسط سده ۱۳ ه.ق.، سفارش و مصرف قالیچه‌های تصویری، به ویژه قالیچه‌هایی با مضامین مذهبی و با تمرکز بر قصص مختلف قرآنی، روندی رو به رشد یافته که این سیر صعودی، در سده پس از آن (۱۴ ه.ق.) نیز ادامه یافته است. عمده مضامین استفاده شده برای گروه یاد شده، داستان‌های قرآنی است که مورد قبول دیگر ادیان بزرگ دنیا همچون یهودیت و مسیحیت بوده و در تورات و انجیل نیز از آن‌ها سخن رفته است. بی‌شک داستان حضرت ابراهیم علیه السلام و حضرت اسماعیل علیه السلام، حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام، حضرت سلیمان علیه السلام، و بالأخره حضرت یوسف علیه السلام، از میان بقیه قصص قرآنی، مشهورتر هستند. این درحالی است که از میان داستان‌های مختلف زندگی هر یک از این بزرگان نیز برجسته‌ترین و شناخته‌شده‌ترین وقایع، انتخاب شده‌اند. نقوش اصلی در قاب‌بندی مرکزی قالیچه که عمدتاً مستطیل شکل است، تصویر شده و حاشیه‌ها با نقوش گل و بته و گاه اشعار، در قاب‌بندی‌های ترنجی شکل و با خط نستعلیق، بر مضمون تصاویر، تأکید می‌کنند.

در بررسی صورت‌گرفته مشخص شد که دو مرکز و قطب عمده تولید و بافت قالیچه‌های تصویری در دوره قاجار، کرمان و کاشان بوده‌اند؛ به گونه‌ای که از میان ۳۰ قالیچه در نظر گرفته شده، ۲۵ قالیچه، بافت کرمان و کاشان بوده‌اند. با وجود بُعد مسافت میان این دو قطب تولیدی، جزئیات به کار رفته در بافت نقوش، آن‌چنان شبیه یک‌دیگر هستند که نمی‌توان تصادف را عامل آن دانست؛ لذا بی‌تردید روابط کاری، هنری و تجاری گسترده‌ای میان این دو مرکز تولیدی وجود داشته است (جدول ۶). باتوجه به جزئیات در قالیچه‌ها به وضوح هاله دور سر در طرح‌های مختلفی به ترتیب تعداد در قالیچه‌های حضرت مریم علیها السلام و عیسی علیه السلام، حضرت یوسف علیه السلام، حضرت سلیمان علیه السلام و حضرت ابراهیم و اسماعیل علیه السلام و تنها دور سر فرستادگان الهی دیده می‌شود.

نتیجه‌گیری

به روشنی، قالیچه‌های روایی مذهبی عهد قاجار را می‌توان، تلاقی هنر، مذهب و ادبیات این دوره دانست. قصص قرآنی نقش شده بر قالیچه‌های روایی مذهبی قاجاری بر شاخص‌ترین و شناخته شده‌ترین داستان‌های فرستادگان الهی اشاره دارد. پنج گروه قصص قرآنی که بر قالیچه‌های این دوره نقش بسته‌اند، عبارتند از داستان‌های: جبرئیل، ذبح حضرت اسماعیل علیه السلام، ولادت حضرت عیسی علیه السلام، مجلس حضرت سلیمان علیه السلام و دعوت ملکه سبأ، و حضرت یوسف علیه السلام می‌باشند. از میان گروه‌های پیش‌گفته، قالیچه‌های متمرکز بر داستان‌های زندگی حضرت یوسف علیه السلام با ۱۱ قالیچه، بیش از یک-سوم کمیت قالیچه‌های موجود را نشان داده و نمایانگر اقبال و استقبال موضوع

جدول ۶: جمع‌بندی اطلاعات گروه‌های پنجگانه قالیچه‌های روایی قصص قرآنی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 6: Summary of information on the five groups of narrative carpets of Quranic stories (Authors, 2023).

ردیف	موضوع گروه	تاریخ بافت	محل بافت	ابعاد کلی	حاشیه					
					قالب و اندازه	گل و بوته	مکتوب	انسانی	جانوری	هندسی و گره
۱	جبرئیل	اوایل قرن ۱۴ ه.ق.	اطراف زابل	۸۴×۹۶ م.س.	۱	✓				
۲	حضرت ابراهیم(ع) و حضرت اسماعیل(ع)	از اواخر قرن ۱۳ تا اوایل ۱۴ ه.ق.	کرمان(۳) کاشان اراک	از ۶۲×۸۵ تا ۱۵۴×۲۱۲ م.س.	۱	✓				
					۲	✓				
					۳	✓				
					۴	✓	✓			
					۵	✓				
۳	حضرت مریم(س) و حضرت عیسی(ع)	از اواخر قرن ۱۳ تا اوایل ۱۴ ه.ق.	کاشان(۴) کرمان(۳) زابل	از ۶۰×۸۴ تا ۱۳۲×۲۱۵ م.س.	۱	✓				
					۲	✓				
					۳	✓				
					۴				✓	
					۵		✓		✓	
					۶	✓	✓		✓	
					۷	✓	✓			
					۸	✓	✓			
۴	حضرت سلیمان(ع)	از اواخر قرن ۱۳ تا اواسط ۱۴ ه.ق.	کاشان ساروق تبریز تهران سمنان	از ۱۴۰×۱۵۷ تا ۱۳۵×۲۷۱ م.س.	۱	✓				
					۲	✓	✓			
					۳	✓				
					۴	✓	✓		✓	
					۵	✓				
۵	حضرت یوسف(ع)	از اواخر قرن ۱۳ تا اواسط ۱۴ ه.ق.	کرمان(۶) کاشان(۴) اصفهان	از ۱۳۶×۲۰۳ تا ۱۷۱×۲۷۲ م.س.	۱		✓			
					۲		✓		✓	
					۳		✓			
					۴		✓		✓	
					۵		✓			
					۶		✓			
					۷		✓		✓	
					۸		✓		✓	
					۹		✓			
					۱۰		✓		✓	
					۱۱		✓			

ازسوی بافندگان و سفارش‌دهندگان بوده است. همچنین می‌بایست از کرمان و کاشان به‌عنوان دو قطب اصلی تولید و بافت این‌گونه قالیچه‌ها یاد کرد؛ چراکه ۲۵ قالیچه از ۳۰ قالیچه مورد بررسی، بافت کرمان و کاشان هستند و تنها در اندازه قالیچه (۲×۱) بافته شده‌اند. به‌نظر می‌رسد بافت این‌گونه قالیچه‌ها علاوه‌بر زمان بر بودن، پرهزینه نیز بوده و تنها به سفارش شاهان، خوانین و اشراف بافته می‌شده‌اند و کاربرد آن‌ها صرفاً دیداری-تزئینی بوده و برای مفروش کردن زمین، بافته نمی‌شده است. اشتراکات بسیار در هر یک از گروه‌ها، باوجود تولید شدن در مراکز مختلف، حکایت از ارتباط هنرمندان و صنعتگران در دوره قاجار دارد. از اواخر قرن ۱۳ ه.ق. تا نیمه قرن ۱۴ ه.ق. (سقوط حکومت قاجار) قالیچه‌های روایی مذهبی بسیاری توسط عشایر، روستاییان و شهرنشینان بافته شده‌اند که به‌ترتیب -کیفیت نقش، الیاف و رنگ- در آن‌ها متفاوت است.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان برخورد لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

سهم همه نویسندگان در نگارش مقاله یکسان بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- قرآن کریم، (۱۳۸۷). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، قم: پارسایان.
- اشنبرنر، اریک، (۱۳۸۴). قالی و قالیچه‌های شهری ایران. ترجمه مهشید تولایی و محمدرضا نصیری، تهران: یساولی.
- بلاغی، عبدالحجه، (۱۳۸۶). حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر. جلد هشتم، قم: حکمت.
- تناولی، پرویز، (۱۳۶۸). قالیچه‌های تصویری ایران. چاپ اول، تهران: سروش.
- حشمتی‌رضوی، فضل‌الله، (۱۳۸۱). فرش ایران. چاپ سوم، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- خشکناهی، سیدرضا، (۱۳۷۸). ادب و عرفان در قالی ایران. چاپ اول، تهران: سروش.
- دادگر، لیلا، (۱۳۸۰). قالی‌های تصویری موزه فرش ایران. تهران: معاونت معرفی آموزش، اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی.
- رسام‌عرب‌زاده، ژیل، (۱۳۸۹). چهره‌ها و منظره‌ها در تابلو فرش‌های نوین. رشد آموزش هنر، ۲۳: ۴۰-۴۳. <https://www.roshdmag.ir/fa/magazine2/showissue/171>
- رشادی، حجت‌اله، (۱۳۹۰). «سیر تحول تصویربافی در فرش ایران از دیرباز تا امروز». کارشناسی‌ارشد، به راهنمایی: محسن مرائی، دانشگاه شاهد (منتشر نشده).
- ژوله، تورج، (۱۳۹۰). پژوهشی در فرش ایران. چاپ دوم، تهران: یساولی.
- ژوله، تورج، (۱۳۹۵). گنجینه‌های نهان (نمایشگاهی از فرش‌های جبرائیل صفری، به اهتمام: تورج ژوله). چاپ اول، تهران: برگ‌نو.
- شایسته‌فر، مهناز؛ و صباغ‌پور، طیبه، (۱۳۹۰). بررسی قالی‌های تصویری دوره قاجار (موجود در موزه فرش ایران). باغ نظر، ۱۸: ۶۳-۷۴. https://www.bagh-sj.com/article_464.html
- شعبانی‌خطیب، صفرعلی، (۱۳۸۷). فرهنگ‌نامه تصویری آرایه و نقش فرش‌های ایران. چاپ اول، قم: سپهر اندیشه.
- شمیم، علی‌اصغر، (۱۳۸۷). ایران در دوره سلطنت قاجار قرن سیزدهم و نیمه اول قرن چهاردهم. چاپ اول، تهران: بهزاد.
- عتیق‌نیشابوری، ابوبکر، (۱۳۶۵). قصص قرآن مجید. به اهتمام: یحیی مهدوی، چاپ دوم، تهران: خوارزمی.
- قملاقی، فائزه، (۱۳۹۷). «مطالعه گفتمانی تأثیرات فرهنگ دینی در فرش دوره قاجار». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، به راهنمایی: ایمان زکریایی کرمانی و مهدی کشاورزافشار، دانشگاه هنر اصفهان (منتشر نشده).

- کشاورزافشار، مهدی؛ و سامانیان، صمد، (۱۳۸۶). تحلیل شمایل‌شناسانه قالیچه تصویری حضرت مریم و حضرت مسیح. گلجام، ۸: ۱۰۶-۹۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20082738.1394.11.27.1.7.5-25> 8.1386.3.8.19.1
- کشاورزافشار، مهدی، (۱۳۹۴). تأثیر مکانیکی اثر هنری در عصر قاجار و تأثیر آن بر فرش ایران. گلجام، ۲۷: ۲۵-۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20082738.1394.11.27.1.7.5-25>
- گلن، ویلیام؛ و هنری، مرتن، (۱۳۸۰). کتاب مقدس: عهد عتیق و عهد جدید. ترجمه فاضل‌خان همدانی، چاپ اول، تهران: خوارزمی.
- مارزلف، اولریش، (۱۳۹۰). تصویر سازی داستانی در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی. ترجمه شهروز مهاجر، تهران: نظر.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، (۱۳۷۴). مروج الذهب. ترجمه ابوالقاسم پاینده، جلد دوم، چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.

References

- *The Holy Quran*, (2008). translated by Mahdi Elahi Qomshaei. Qom: Parsayan. (In Persian).
- Aschenbrenner, E., (2005). *Iranian Town and Village Carpets and Rugs*. Translated by Mahshid Tolaei and Mohammad Reza Nasiri. Tehran: Yassavoli. (In Persian).
- Atiq Nishabouri, A., (1686). *Qasses of the Holy Qur'an*. by Yahya Mahdavi. Second edition, Tehran. Khwarazmi. (In Persian).
- Balaghi, A., (2007). *Hajjat Al-Tafaseer and Balaagh Al-Aksir*. Volume 8, Qom, Hikmat. (In Persian).
- Dadgar, L., (2001). *Picture Carpets of The Iran Carpet Museum*. Tehran: Deputy of Education Introduction. General Department of Education. Publications and Cultural Productions. (In Persian).
- Glenn, W. & Marten, H., (2001). *The Bible: Ancient Period and New Period*. translated by: Fazel Khan Hamdani, First edition, Tehran: Kharazmi. (In Persian).
- Heshmati Razavi, F., (2002). *Iranian Carpet*. Third edition, Tehran: Cultural Research Office. (In Persian).
- Keshavarz Afshar, M., (2015). Mechanical Effect of Artwork In The Qajar Era and Its Effect On Iranian Carpets. *Goljaam*, 27: 5-25. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20082738.1394.11.27.1.7> (In Persian).
- Keshavarz Afshar, M. & Samanian, S., (2007). Iconological Analysis of The Image Rug of Maryam and Christ. *Goljaam*, 8: 91-106. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20082738.1386.3.8.19.1> (In Persian).
- Khoshknabi, S. R., (1999). *Literature and Mysticism In Iranian Carpets*. First edition, Tehran: Soroush. (In Persian).
- Marzolph, U., (2011). *Narrative Illustration In Persian lithographic Books*. translated by Shahrouz Mohajer, Tehran: Nazar. (In Persian).

- Masoudi, A. A. Ibn-H., (1995). *Moruj Al-Dahahab*. Translated by Abulqasem Payandeh, Second volume, Fifth edition, Tehran: scientific and cultural. (In Persian).
- Qamlaghi, F., (2018). "A Discourse Study of The Effects of Religious Culture On Qajar Period Carpets". M.Sc. Iman Zakariai Kermani and Mehdi Keshavarz Afshar, Isfahan University of Arts, Faculty of Handicrafts. (In Persian).
- Rasam Arabzadeh, J., (2010). Faces and Landscapes in Modern Carpets. *Art Education*, 23: 43-40. <https://www.roshdmag.ir/fa/magazine2/showissue/171> (In Persian).
- Rashadi, H., (2011). "The Course of Evolution of Pictorial Weaving In Iranian Carpets From Ancient Times To Today". M.Sc., Mohsen Marathi, Shahid University, Faculty of Arts. (In Persian).
- Sakhai, E., (2008). *Persian Rugs and Carpets The Fabric Of Life*. Woodbridge, England, Antique Collectors Club.
- Shabani Khatib, S. A., (2008). *Pictorial Dictionary of Array and Patterns of Iran's Carpets. First edition*. Qom: Sepehr Andisheh. (In Persian).
- Shamim, A. A., (2008). *Iran During the Qajar Dynasty of The 13th Century and The First Half of The 14th Century AH*. First edition, Tehran: Behzad. (In Persian).
- Shayeستهfar, M. & Sabbaghpour, T., (2011). "Pictorial Carpets of The Qajar Period (Available In The Iran Carpet Museum)". *Bagh Nazar scientific-research quarterly of Nazar Architecture and Urban Planning Research Center*, 18: 63-74. (In Persian).
- Tanavoli, P., (1989). *Pictorial Rugs of Iran*. First edition, Tehran: Soroush. (In Persian).
- *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*. The Joseph V McMullan Collection, 1970, New York, The Metropolitan Museum Press.
- Zhole, T., (2011). *A Research on the Iranian Carpets*. second edition, Tehran: Yassavoli. (In Persian).
- Zhole, T., (2016). *Hidden Treasures (An Exhibition of Gabriel Safari Carpets by Tourj Zhole)*. First edition, Tehran: Barge No. (In Persian).
- www.essiecarpets.com (accessed on 11.02.2023)
- www.nazmiyalantiquerugs.com (accessed on 23.01.2023)
- www.mollaianrugs.com (accessed on 11.02.2023)
- www.1stdibs.com (accessed on 10.02.2023)
- www.christies.com (accessed on 16.02.2023)
- www.jozan.net (accessed on 19.11.2022)